

BOLESŁAW J. GAWECKI

Filozofia praktyczna J. M. Hoene Wrońskiego*

*Trzy pytania Kanta. Trudność przedstawienia
poglądów etycznych Wrońskiego. Zakres „filozofii praktycznej”*

W części końcowej *Krytyki czystego rozumu*¹ czytamy: „Wszelki interes mego rozumu [...] skupia się w następujących trzech pytaniach: 1. Co mogę wiedzieć? 2. Co powinienem czynić? 3. Czego mogę się spodziewać? [...] Pytanie drugie jest wyłącznie praktyczne”. Ponieważ dzieło to poświęcone jest rozbiorowi zdolności poznawczych człowieka, autor nie zajmuje się w nim drugim i trzecim z tych pytań, opracowanie zaś odpowiedzi na pytanie: *Was soll ich tun?* odkłada do działu praktycznego swego systematu, do książek, których przedmiotem mają być zasady i normy postępowania człowieka. Nie ma więc wątpliwości, gdzie należy szukać poglądów etycznych filozofa królewieckiego.

Inaczej ma się rzecz z twórczością Wrońskiego. Cenił Kanta wysoko (*génie sans égal*), ale systemat filozofii krytycznej był dlań tylko punktem wyjścia. Podobnie jak inni wybitni filozofowie pokantowscy, twierdzenia filozofii chciał wyprowadzić z jednej zasady naczelnej. Systemat jego obejmuje właściwie wszystko, co może zajmować rozum ludzki, przeto również zagadnienia z zakresu moralności i etyki, specjalnie jednak z całości nie wydzielone, lecz omawiane w licznych pismach przy rozmaitych okazjach.

Trzeba się więc zgodzić ze zdaniem współczesnego nam wrońskisty, który pisze²: „Aby zreferować z dostateczną przejrzystością pewien dział

* Za ceną pomoc w zbieraniu materiałów do tego artykułu składam serdeczne podziękowanie Panu mgr. Lechowi Łukomskiemu z Krakowa.

¹ I. Kant, *Krytyka czystego rozumu*, t. 2, tłum. R. Ingarden, Warszawa 1957, s. 548.

² J. Braun, *Rola metody genetycznej w doktrynie Wrońskiego*, „Wronskiana” 1939, s. 84.

doktryny Hoene Wrońskiego, należałoby przedtem zdać sprawę z całości kształtu dokonanej przezeń reformy wiedzy. Jest to rzecz arcytrudna". Pomijam kwestię, czy Wroński istotnie dokonał reformy wiedzy; lecz nie ulega wątpliwości, że o jego etyce nie można mówić bez pobieżnego choćby przeglądu całości jego doktryny, przynajmniej zaś tej jej części, która nosi nazwę filozofii praktycznej. W *Prolegomenach do mesjanizmu*³ dowiadujemy się zaraz na wstępie (s. 5), że ramy jej zakreślone są szeroko, obejmując prawo i politykę, Kościół i religię, hodegetykę⁴ i pedagogikę, historię. W tymże dziele czytamy (s. 450—451), że przedmiotem filozofii praktycznej jest dedukcja moralności (*la moralité*), do czego prowadzi poznanie natury człowieka. Filozofia praktyczna wyznacza *a priori* prawo moralne i cel absolutny człowieka. Moralność zostaje w ten sposób ustalona i ugruntowana⁵. W tablicy genetycznej filozofii historii moralność (*la morale*) jest z filozofią praktyczną utożsamiona; gdzie indziej zaś Wroński pisze, że filozofia praktyczna stanowi część filozofii, mającą za przedmiot poszukiwanie dobra.

Przed zreferowaniem poglądu Wrońskiego na moralność trzeba powiedzieć kilka słów o jego życiu.

Życie Wrońskiego. Jego zamierzenia i usiłowania reformatorskie

Józef Maria Hoene Wroński (1776—1853) przyszedł na świat na ziemi wielkopolskiej, w Wolsztynie, jako syn pochodzącego z Czech budowniczego Antoniego Höhne. Józef uczęszczał w Poznaniu do szkoły wydziałowej; dalsze wykształcenie pobierał w Warszawie, gdzie zdobył również przygotowanie wojskowe. Walczył chlubnie w insurekcji kościuszkowskiej pod przybranym nazwiskiem Wrońskiego; wzięty do niewoli w bitwie maciejowickiej, służył w sztabie Suworowa. Zwolniony z randze majora we wrześniu 1797 r. na własną prośbę, podjął przypadającą nań część spadku po rodzicach i opuścił Polskę już na zawsze. Parę lat poświęcił na studia uniwersyteckie w Niemczech. Przystudiowawszy filozofię Kanta, przejął się nią i zamierzał zapoznać z krytycyzmem Francję. Zamyślając karierę dyplomatyczną lub wojskową, zabiegał w Paryżu o protekcję Kościuszki i Dąbrowskiego. W 1800 r. przyjął obywatelstwo francuskie

³ *Prolegomènes du Messianisme*, Paris 1842; przekł. pol.: *Prolegomena do Mesjanizmu*, t. 1, tłum. J. Jankowski, Lwów—Warszawa 1922; t. 2, tłum. J. Chomicz, Lwów—Warszawa 1924; t. 3, tłum. J. Jankowski, Lwów—Warszawa 1925.

⁴ Nauka o metodach kierowania.

⁵ *Philosophie de la pédagogie, Réforme de la Philosophie*, Paris 1847, s. 580-581.

i od 1801 r. pracował naukowo w obserwatorium astronomicznym w Marsylii.

Przełomową datą życia młodego uczonego był 15 sierpnia 1803 r., kiedy doznał osobliwego olśnienia określanego jako „odkrycie Absolutu”. Zdarzenie to przypadło w dniu święta Matki Boskiej; dla upamiętnienia tego faktu Wroński przybrał sobie imię Marii. Wiadomo z psychologii twórczości, że tego rodzaju „olśnienia” towarzyszą zazwyczaj powstawaniu koncepcji, nowych pomysłów odkryć i wynalazków. Wybitnym uczonym zdarzało się, że po dłuższym rozmyślaniu nad jakimś trudnym zagadnieniem dostrzegali rozwiązanie w nagłym błysku świadomości; „olśnieniu” towarzyszyło stanowcze przeświadczenie o trafności rozwiązania.

Jednakże Wroński przywiązywał do swego doświadczenia znaczenie o wiele szersze. Od tej pamiętnej chwili uczuł się powołany do zadań na miarę najwyższą: do dokonania zasadniczej reformy nauk, odnowienia religii, wskazania ludzkości jej przeznaczeń. Wyrzekł się dotychczasowych zamiarów i aspiracji, poświęcił się całkowicie wyprowadzeniu ze swego odkrycia własnego systematu ontologicznego. Zastosował go naprzód do zreformowania matematyki. Wyniki osiągnięte w tej dziedzinie miały przekonać świat uczony o epokowej doniosłości odkrycia Absolutu. Około 1810 r. przeniósł się na stałe do centrum tego świata, do stolicy Cesarstwa wyrosłego z Wielkiej Rewolucji.

Długie życie Hoene Wrońskiego, wypełnione niezmordowaną pracą, nieustannym zmaganiem się z niedostatkiem i obojętnością ludzką, nosiło znamię tragizmu. Pisał bardzo wiele, wyłącznie po francusku; liczne jego książki, broszury, odezwy, prospekty ukazywały się za życia autora, inne dzieła (podobno najważniejsze) wydano już po jego śmierci⁶. Dokonał licznych wynalazków, np. w dziedzinie lokomocji. Liczył na znaczne zyski z realizacji swych pomysłów technicznych, lecz to również go zawiodło, a wyprawy do Anglii i Belgii okazały się bezskuteczne. Książek jego nie kupowano. Nie mając stałych dochodów, korzystał z pomocy finansowej osób zamożnych, zafascynowanych (na pewien czas) jego odkryciami i wynalazkami, oraz z różnego rodzaju zasiłków. W życiu Wrońskiego zdarzały się okresy pomyślniejsze, jednakże trwały zazwyczaj krótko: wikłał je przykrymi polemikami, sporami, procesami. Zmarł mając lat 77, w nędzy, „bez chleba, bez odzieży”⁷.

⁶ Kilkakrotnie ponawiane próby wydań zbiorowych natrafiały na silne opory i kończyły się na niczym. Zasluguje na uwagę wybór pism: F. Warrain (red.), *L'Oeuvre philosophique de Hoene Wronski*, vol. 1-2, Paris 1933-1936. Zrzeszeni polscy wyznawcy Wrońskiego tłumaczyli i wydawali niektóre jego prace. Przekładano go również na inne języki (włoski, portugalski).

⁷ Szczegóły bio- i bibliograficzne zawiera moja monografia: *Wroński i o Wrońskim, Katalog prac filozoficznych Hoene Wrońskiego oraz literatury dotyczącej jego osoby i filozofii*, Warszawa 1958.

*Charakter filozofii absolutnej. Teoria i technia.
Absolut i prawo tworzenia*

Filozofia absolutna Wrońskiego miała być rozwinięciem i dopełnieniem nie tylko filozofii Kanta, ale również filozofii jego następców, szczególnie Fichtego i Schellinga. Co się tyczy Kantowskiej nauki o poznawaniu, to faktycznie pozostawało z niej niewiele, skoro kontynuatorzy i poprawiacze uznali, iż rzecz w sobie (*Ding an sich*) jest poznawalna, że prawda absolutna jest dla człowieka dostępna. Jeżeli zaś na pierwsze pytanie Kanta: *Was kann ich wissen?* wolno odpowiedzieć, że w zasadzie poznać mogą wszystko (jak przed krytycyzmem mniemał Wolff i inni dogmatycy), to należy zająć się od razu teorią bytu, ontologią. Tak też postąpił Hegel i Wroński, ale spekulacje obu poszły drogami odmiennymi. Zwrócono u nas uwagę na fakt, że od niemieckich idealistów pokantowskich różni Wrońskiego przede wszystkim praktycyzm, cecha charakterystyczna polskiej myśli filozoficznej. Jego zdaniem, nie dość jest poznać pewien typ bytu: należy nim pokierować, tak aby spełnił swój cel. Stąd dwa działy filozofii: teoria (autotezja) i technia (autogenia). Drugi z tych działów zawiera się w *Apodictique messianique*⁸. Całą różnorodność bytu Wroński wyprowadza z Absolutu według jednego uniwersalnego schematu nazwanego *loi de création* (prawo tworzenia, stworzenia lub stwarzania). Tym to prawem musi kierować się człowiek, jeśli pragnie zrealizować swe możliwości i spełnić swe przeznaczenie.

Nie zatrzymując się tu nad pojęciem Absolutu i nad konstrukcją prawa stworzenia (zob. Dodatek) — przekraczałoby to ramy tego artykułu — przejdę do wyjaśnienia, co — podług Wrońskiego — stanowi przeznaczenie człowieka, i w związku z tym — jak on sobie przedstawia zadania i obowiązki człowieka, oraz jakie są w jego oczach losy ludzkości na przestrzeni dziejów.

Cele ostateczne. Rozwój ludzkości. Cztery okresy początkowe i epoka przejściowa. Ratunek w uzgodnieniu polityki z moralnością

Dopełnienie przeznaczeń człowieka na Ziemi musi być dziełem jego samego. Kierując się rozumem twórczym (*raison créatrice*), ma on osiągnąć w końcowych okresach swego rozwoju stan bezwzględnej prawdy i bezwzględnego dobra, co będzie równoznaczne ze zdobyciem nieśmiertelności. Koniecznym warunkiem dojścia do celu ostatecznego jest duchowe odrodzenie się człowieka.

⁸ *Apodictique messianique*, Paris 1876.

W *Filozofii pedagogii* (s. 580) Wroński zauważa, że filozofia niemiecka nie doszła jeszcze do odkrycia absolutnego celu ludzkości; dopiero on odkrywa go w *Prodromie mesjanizmu*⁹. Cel ten jest koniecznym uzupełnieniem idei prawa moralnego, stanowiąc jego podstawę rozumową.

Droga do celu najwyższego długa jest i mozolna. Dopiero po odkryciu tego celu można pojąć sens dziejów. W całej swej przeszłości, w pierwszej epoce historycznej, obejmującej cztery okresy początkowe, ludzkość dochodziła do celów o znaczeniu względnym, zarówno cielesnych, jak duchowych. W okresie pierwszym do rozwoju uczuć moralnych pobudzała jedynie miłość fizyczna. Z biegiem czasu ugruntował się stopniowo porządek prawny i moralny, rozwinęły się nauki, świat stał się zrozumialszy.

W *Metapolityce*¹⁰ prawa i obowiązki ludzi wyprowadzane są z właściwego im samorzutnego rozumu praktycznego, który skłania do uległości prawom moralnym, objawiającym się naprzód na drodze uczuciowej, następnie zaś poznanym jako prawa obowiązujące powszechnie. Ród ludzki dochodzi tą drogą do uznania boskiego ładu w świecie moralnym i uświadomienia sobie, iż ład ten powinien znaleźć odbicie w stosunkach między poszczególnymi osobnikami i między ich zreszzeniami (rodzina, społeczeństwo, naród, ludzkość). Znając cel końcowy ludzkości, Stwórca zapalił przed nią gwiazdę przewodnią prowadzącą ku temu celowi: dał człowiekowi rozum.

W tymże dziele autor zestawia też konieczność praw moralnych (*impératif ou nécessité obligatoire*), kierujących człowiekiem w jego postanowieniach praktycznych, z oczywistością (*l'évidence ou la nécessité cognitive*) praw matematycznych, regulujących spekulacje rozumowe¹¹. Na rozważaniach tych zasadza się przekonanie Wrońskiego o bezwzględnej prawdziwości jego twierdzeń.

Ludzkość bardziej dojrzała uświadomiła sobie niesprawiedliwości w dotychczasowych stosunkach społecznych i porywała się do walki o lepszą przyszłość. Lecz były to dopiero początkowe, niedoskonałe próby samodzielnego pokierowania swym losem. Zdana na własne siły ludzkość epoki przejściowej musi błądzić. Automatyzm dotychczasowego postępu pod naciskiem „bezwładnych sił Natury” (oraz zdarzającej się w miarę potrzeby ingerencji Opatrzności) ustępuje z wolna miejsca samorzutności twórczej (*spontanéité créatrice*) człowieka¹². Tymczasem jednak wstrząsy rewolucyjne, zmagania się stronnictw, dążenia jednostronne i chaotyczne

⁹ *Messianisme*, t. 1: *Prodrome du Messianisme*, Paris 1831; przekł. pol.: *Prodrom Mesjanizmu albo Filozofii absolutnej*, tłum. J. Jankowski, Lwów—Warszawa 1921.

¹⁰ *Messianisme*, t. 2: *Métapolitique messianique*, Paris 1839, s. 181; przekł. pol.: *Metapolityka*, tłum. J. Jankowski, Warszawa 1923, s. 264-265.

¹¹ *Ibid.*, s. 92-93 (przekł. pol. s. 133-134).

¹² *Ibid.*, s. 121 (176).

doprowadziły do groźnego nieładu w świecie cywilizowanym, do rozdarcia skłóconej ludzkości na zwalczające się obozy. Epoka druga (okres piąty) — czasy Wrońskiego i te jeszcze, w których my żyjemy — to okres przejściowy, przelomowy.

Cóż należy uczynić, aby wydobyć się z zamętu i przejść do epoki trzeciej, w której poznanie prawdy absolutnej, utożsamionej z absolutnym dobrem, sprawi, że będzie to epoka szczęśliwości? Wroński widzi ratunek w uzgodnieniu polityki z moralnością, może nie zdając sobie sprawy, że postulat ten jest zgodny z duchem dziejów jego „dawnej ojczyzny”, Polski. Polityka ma służyć urzeczywistnianiu praw moralnych, tzn. wprowadzeniu i ugruntowaniu sprawiedliwości na Ziemi. Konieczność oparcia polityki na prawach moralnych — to myśl przewodnia doniosłych *Stu stron*¹³.

W *Prodromie* (s. 16) Wroński dzieli nakazy praktyczne (*préceptes pratiques* — przepisy, reguły, częściowo maksymy) na trzy działy: 1) nakazy moralne (prawne i etyczne), 2) religijne, 3) polityczne. W szeroko zakreślonym pojęciu moralności zawiera więc zarówno etykę, jak prawo w znaczeniu jurystycznym. Nie chodzi tu bowiem o treść nakazu — może ona być tożsama w nakazie etycznym i w nakazie prawnym — lecz o to, czy dany postępek rozpatruje się z punktu widzenia motywacji wewnętrznej, czy z punktu widzenia skutków zewnętrznych. Ocenie etycznej podlega nie zrealizowany jeszcze akt woli, nie stanowiąc zagadnienia prawnego. Etyka może obejść się bez prawa, ale nie na odwrót: prawo jest uzależnione od etyki. Zwierzchnictwo legalne ludu sprowadza się do „jedynej możliwości odmówienia posłuszeństwa wszystkiemu, co się sprzeciwia prawom moralnym”¹⁴. Prawodawstwo etyczne obejmuje również obowiązki względem siebie samego, którymi prawnicy się nie zajmują. Zasadą aktów woli w dziedzinie etyki jest cel działania, gdy przedmiotem prawa cywilnego czy karnego są działania jako takie, w oderwaniu od ich celów¹⁵.

Rzut oka (*Aperçu*) na elementy genetyczne religii pozytywnych¹⁶ zawiera przeciwstawienie objawienia przez uczucie moralne objawieniu przez uczucie religijne. Pierwsze objawienie dało nakazy moralne uważane za przykazania (*commandemens*) boskie, mające zwalczać skłonności fizyczne, traktowane jako następstwo upadku moralnego; jest to podstawa judaizmu. Drugie dało prawo moralne, mające wyzwolić człowieka z wewnętrznego znieprawienia moralnego (grzech pierworodny!); jest to podstawa chrystianizmu.

¹³ *Les Cent pages décisives*, Metz 1850.

¹⁴ *Conférences Européennes*, nr II, Francfort s. M. 1851, s. 33.

¹⁵ *Apodictique messianique*, s. 128.

¹⁶ *Métapolitique messianique*, s. 96 (139).

Nakazy praktyczne nie powinny być ze sobą sprzeczne. Interes powszechny społeczeństwa musi być zharmonizowany z wolą bożą. Ale wprowadzić moralność do polityki, do stosunków między narodami i państwami zdołają tylko ludzie nowi, odrodzeni duchowo, niejako „na nowo narodzeni”, zrzeszeni w „Unii absolutnej”.

Postulat narodzenia się na nowo. Autocréation

Słowa wyjęte z *Ewangelii św. Jana*, wypowiedziane przez Chrystusa do szlachetnego faryzeusza Nikodema: „Musicie się znowu narodzić” (*oportet vos nasci denuo*), są podstawą etyki Wrońskiego. W 1846 r., w dniu otwarcia konklawe po zgonie Grzegorza XVI, wystosował on do przyszłego papieża list o „naglącej potrzebie spełnienia religii”¹⁷. Zdaniem autora, istota religii chrześcijańskiej zawiera się w słowach skierowanych do Nikodema: „... nisi quis renatus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei...”¹⁸ Wroński pisze, że podług tych słów Pisma „nieśmiertelność jest odrodzeniem się duchowym [*régénération spirituelle*] człowieka, które ma być własnym jego dziełem [...], tj. stworzeniem się własnym [*création propre*]”¹⁹. W *Prolegomenach* wyjaśnia w związku człowieka, które ma być własnym jego dziełem [...], tj. stworzeniem się przez spełnienie autoteliczne²⁰ praw moralnych²¹. Bez narodzenia się na nowo z ducha nie może być nieśmiertelności, żywota wiecznego, zbawienia w królestwie Bożym. Nieśmiertelność zdobywamy sobie sami. Rozwój świadomości potencjalnej i jej przekształcenie się w świadomość absolutną — to proces *autokreacji* (*autocréation*) człowieka, stanowiący istotną treść filozofii cywilizacji.

Kierunek rozwoju. Mesjanizm. Wolność człowieka

Jestestwa świadome „kierunku pozytywnego” swej drogi, obdarzone wolną wolą, nie poddają się już biernie prawom przyrody, nie żyją dla ciała wyłącznie, lecz doskonałą się z potrzeby wewnętrznej.

¹⁷ „Épitres aux Souverains-Pontifes”, w: *Messianisme ou Réforme absolue du Savoir humain*, t. 2: *Réforme de la Philosophie*, Paris 1847, s. 397-508; przekł. pol.: *List do Papieży o naglącej potrzebie obecnej spełnienia religii*, tłum. J. Jankowski, Warszawa 1928.

¹⁸ „Jeśli się kto nie narodzi znowu, nie może widzieć królestwa Bożego” (Jan III, 3-7).

¹⁹ „Épitres aux Souverains-Pontifes”, s. 425 (40).

²⁰ *Accomplissement autotélique*. Znaczy to zapewne: w stosunku do siebie jako celu, wyznaczonego samodzielnie (por. Dodatek).

²¹ *Prolegomènes du Messianisme*, s. 182 (t. 1, s. 186 i n.).

Zdolność teoretycznego ustanawiania praw i zasad idzie w parze z władzą praktycznego rozróżnienia dobra i zła. „Dobro i zło nie mogłyby [...] doznawać przyzwolenia czy potępienia ze strony człowieka, gdyby nie były wytworami jego rozumu”²². „Zasada zła może być tylko wynikiem wyboru bytu rozsądnego zdolnego do wolności”²³.

Pomimo ludzkich błędów i zbrodni świat idzie naprzód, posuwa się ku lepszemu. Wroński nie musiał wierzyć w postęp ludzkości: on wiedział, że cel jej istnienia musi zostać spełniony, ponieważ wniosek ten wysnuł z nieomylnych, jak mniemał, założeń swej doktryny. Wszystko to wypływa z prawa tworzenia, ma przeto cechę konieczności. Filozoficzna zasada prawdy i religijna zasada dobra, dotychczas rozdzielone, w epoce trzeciej zespolą się w mesjanizmie, a ustrój chrematyczny, służący rzeczom (*χρημα*) i na rzeczach oparty, ustąpi miejsca całkowicie rozumnemu ustrojowi achrematycznemu.

Wskazania polityczne Wrońskiego oparte były na złudzeniach, ale jego pogląd na kierunek historycznego rozwoju zasługuje na uwagę. Rozwój świadomości przynosi wolność, ale wolność człowieka daje się pogodzić z kosmicznym łańcem. Za doniosłe zagadnienie Wroński uważa słusznie zharmonizowanie ludzkiej wolności z koniecznością przyrodzoną i ze stałością przejawiającą się w postępie rodzaju ludzkiego (*l'harmonie entre la liberté de l'homme et la nécessité de la nature*), możliwe dzięki temu, że „zmiennie wydarzenia oscylują około niezmiennego kierunku wyznaczonego przez Opatrzność”.

Chryścianizm Wrońskiego. Prawa moralne i prawa mesjaniczne. Stworzenie absolutne ludzkości

Autor *Listu do papieży* był wierzącym chrześcijaninem, lecz jego wiara nie była ślepa i naiwna: dogmaty interpretował rozumowo, uważając je za postawione człowiekowi z a g a d n i e n i a²⁴. Niesłusznie kwestionowano jego prawowierność, zarzucając mu posługiwanie się symbolami kabalistycznymi. Uważał za oczywiste, że dekalog był i jest podstawą i wytyczną postępowania w życiu codziennym; błędem jest wszelako mechaniczne stosowanie przykazań²⁵. Przykazanie d o s k o n a-

²² *Développement de la Philosophie absolue. Prospectus de la Philosophie absolue et son développement*, Paris 1878; przekł. pol.: *Geneza filozofii absolutnej*, tłum. C. Jastrzębiec-Kozłowski, Poznań 1937, s. 89.

²³ „...ne peut être que le résultat du choix de l'être raisonnable doué de liberté” (*Apodictique messianique*, s. 203).

²⁴ Zob.: ks. A. Dąbrowski, *Wroński Hoene*, w: *Encyklopedia kościelna*, Płock 1913, t. 32.

²⁵ Por.: *Conversation entre un curé et un ancien militaire* (*Rozmowa plebana z byłym wojskowym*), czasopismo „Ultra”, Paris 1819, z. II.

lenia się moralnego, którego wyrazem szczytowym jest nakaz narodzenia się na nowo, czyli radykalnego przetworzenia się wewnętrznego, sięga najdalej, dotyczy bezpośrednio przeznaczenia człowieka. Moralność ma być ugruntowana na podstawie zjednoczenia dwu zasad chrześcijańskich: katolickiej — głoszącej, że przykazania boskie otrzymane są w objawieniu mistycznym, i protestanckiej — przypisującej ustanowienie imperatywu rozumowi praktycznemu. Zjednoczenie filozofii z religią, mające nastąpić pod koniec epoki przejściowej, przygotowuje rodzaj ludzki do spełnienia jego przeznaczenia własną potęgą ducha.

Jak pisze tłumacz *Metapolityki*, J. Jankowski, książka ta zawiera systemat absolutny czystych praw moralnych ustalonych przez dwie cechy: 1) subiektywną, imperatywu uległości i 2) obiektywną, prawodawstwa powszechnego. Zajmując się sprawami moralnymi społeczeństw, należy zacząć od ustalenia absolutnych warunków praw moralnych: cechy absolutnej moralności i celu absolutnego moralności.

Cecha ta polega na imperatywie kategorycznym praw moralnych (Kant), to znaczy na ich konieczności praktycznej. Na przykład: „nie sprawiaj nieszczęścia innym”. Imperatyw jest probierzem prawdziwości nauk moralnych, stanowiąc warunek pewności absolutnej²⁶. Cel moralności opiera się na związku przyczynowym moralności z celem absolutnym jestestwa moralnego, tj. na prawie moralnym postępu, które jako najwyższy obowiązek człowieka ustala odkrycie prawdy absolutnej i dobra absolutnego²⁷.

Filozofia praktyczna w ramach mesjanizmu Wrońskiego dotyczy praw moralnych i praw mesjanicznych. Mesjanizm daje moralności uzasadnienie rozumowe. Moralność powstrzymuje od złego, mesjanizm tworzy dobro. Te dwa rodzaje praw są zasadniczo odrębne. Pierwsze regulują z góry postępowanie człowieka, prowadząc do ustanowienia porządku między ludźmi jako jestestwami stworzonymi; prawa te wyznaczały wyłącznie postępowanie ludzkie w epoce pierwszej, w początkowych czterech okresach. Natomiast prawa mesjaniczne są tworem samego człowieka, rozumnego i samodzielnego, zmierzającego świadomie do ostatecznego celu ludzkości. W ten sposób człowiek przechodzi od heteronomii do autonomii moralnej; ze stanowiska stworzenia (*créature*) wznosi się na stanowisko twórcy (*nouveau créateur*)²⁸. Dziełem ludzi „na nowo narodzonych”, dojrzałych w pełni, rozporządzających rozumem pojętym jako zdolność twórcza (*faculté créatrice*), będzie ludzkość

²⁶ *Métapolitique messianique*, s. 180 (263).

²⁷ *Ibid.*, s. 26-27 (38-39).

²⁸ *Ibid.*, s. 256 (375-376); przedruk w: *Prolegomènes du Messianisme*, s. 87.

odrodzona, już nie rozdarta na zwalczające się obozy, lecz zgodna w myśli i w działaniu. Przemianę tę Wroński nazywa stworzeniem absolutnym ludzkości (*la création absolue de l'humanité*).

*Antyrewolucyjność Wrońskiego. Ciało kierownicze.
Człowiek twórcą nowej rzeczywistości*

Autor *Metapolityki* nie wierzył, aby gwałtowne przewroty rewolucyjne mogły doprowadzić do celu ostatecznego czy choćby do niego zbliżyć. Stał po stronie ewolucji, nie rewolucji. Porządek społeczny jest bowiem niezbędnym warunkiem dojścia ludzkości do tego celu. Tu należy zaznaczyć, że Wroński uważa „porządek polityczny oparty na zasadach czysto rozumowych i wobec tego pod warunkami czysto moralnymi” za porządek moralny, zaś porządek polityczny oparty na sile — za porządek fizyczny. Każdy człowiek, jako część społeczności, bez względu na miejsce, jakie w niej zajmuje, powołany jest do współdziałania w rozwoju rodzaju ludzkiego i przyczynia się przez to do osiągnięcia celu absolutnego. W nieskończonym błogostanie (*béatitude infinie*), który nastąpi dzięki tym poczynaniom, będzie uczestniczył w miarę swej zasługi w takim stopniu, w jakim brał udział w rozwoju ludzkości²⁹. Życie cnotliwe obywateli, przestrzeganie praw moralnych, utwierdzając ład społeczny, stanowi warunek konieczny zdobycia nieśmiertelności, jest nieodzownym przygotowaniem do rozwiązania tego problemu³⁰. Odrzucanie zła to cnota pasywna, wytwarzanie dobra to cnota aktywna³¹.

Wroński nawoływał do tworzenia organizacji międzynarodowych, które zajęłyby się godzeniem przeciwieństw, szukaniem dróg porozumienia. Organizacje te nie rozporządzałyby siłą zbrojną, lecz miałyby broń potężniejszą, opierając swój autorytet na filozofii absolutnej. Unia antynominalna wprowadziłaby w życie kodeks prawodawstwa społeczeństwa absolutnego. Większy odłam ludzkości powątpiewa, czy ktośkolwiek mógłby posiadać wiedzę nieomylną i zupełną o rzeczywistości, prawdę o niej bezwzględną, ostateczną; mimo to użyteczność zrzeszeń, z których wyłoniłoby się może w przyszłości jakieś ogólnoziemskie ciało kierownicze, została w naszych czasach uznana powszechnie. Jednakże trzeba było przeżyć naprzód straszliwe doświadczenia wojen światowych i uprzytomnić sobie możliwość atomowej zagłady ludzkości. Po pierwszej wojnie powstała, jak wiadomo, Liga Narodów, po drugiej — twór bardziej

²⁹ *Messianisme ou Réforme absolue du Savoir humain*, t. 1, Paris 1847, s. 434.

³⁰ *Ibid.*, s. 436.

³¹ *Apodictique messianique*, s. 127

udany, Organizacja Narodów Zjednoczonych. Wroński przewidywał, że takie organy kierownicze, utworzone z przedstawicieli wszystkich państw, wielkich i małych, doprowadzić mogą z czasem do wyeliminowania wojen i pogodzenia polityki z moralnością³².

Część teoretyczna i część praktyczna systematu Wrońskiego występują w harmonijnym ze sobą powiązaniu. Człowiek na wysokim stopniu swego rozwoju może i powinien być twórcą nowej rzeczywistości — oto, jak się zdaje, jedna z najbardziej wartościowych myśli tego filozofa. Ugruntowanie etyki Wrońskiego stanowi część druga prawa twórczenia, traktująca o tym, co należy czynić. Daje on odpowiedź na drugie pytanie Kanta, wyznaczając jako naczelne przykazanie mesjanizmu autokreację, odrodzenie się do nowego, wyższego życia. Pierwiastek czynu, tworzenia i odradzania się, pierwiastek, którego w tej postaci brak w abstrakcyjnych systematach idealistów niemieckich, stanowi w doktrynie Wrońskiego więź z polskim poglądem na świat.

Trzecie pytanie Kanta brzmiało: *Was darf ich hoffen?* Odradzając się duchowo, mamy prawo spodziewać się — według Wrońskiego — nieśmiertelnego trwania w pełni świadomości i doskonałości moralnej. Tymczasem zaś wolno nam się spodziewać tego przynajmniej, że takie czyny, jak stworzenie ONZ, wprowadzają nas nareszcie na drogę właściwą, tzn. wiodącą ludzkość ku lepszej przyszłości, ku szczęśliwшему współzyciu.

Osobowość Wrońskiego

O Wrońskim i o jego dziele wypowiediano sądy bardzo różne, nieraz krańcowo rozbieżne (np. „nieśmiertelny geniusz”, „niedorzeczny marzyciel”). Moim zdaniem, jedno jest pewne: zasłużył na to, by historycy myśli ludzkiej traktowali go poważnie i poświęcali mu nie mniej uwagi niż innym filozofom pokantowskim. Nie ulega wątpliwości, że był człowiekiem niezwykłym, ale i to także, że nie był wolny od ludzkich słabości. Popępiał omyłki i w ciągu całego życia żywił złudne nadzieje; miał zbyt wygórowane mniemanie o własnej wielkości, o ważności swej misji i wartości swego dzieła. Wygłaszał sądy krzywdzące, niesprawiedliwe o ludziach zasłużonych; cenił carów, jako strażników porządku europejskiego. Ale miał również niepospolite zalety: może służyć za wzór niezłomnego dążenia do wyznaczonego sobie celu, żelaznej dyscypliny wewnętrznej, wytrwałości i pracowitości bezprzykładnej. Należał do rzadkiego typu człowieka żyjącego wyłącznie dla idei.

Niesłusznie traktowano go jako mistyka. Wprawdzie źródłem „kre-

³² Por.: I. Kant, *Zum ewigen Frieden*, I Aufl., Königsberg (Królewiec) 1795.

acjonizmu” była intuicja, jednak całe opracowanie systematu i jego konstrukcja mają charakter rozumowy. Twórcę „filozofii absolutnej” można przeto uważać za racjonalistę. Jako reformator był utopistą. Jego doktryna jest — jak pisze J. Braun — „*par excellence* filozofią twórczości i rozwoju” i mimo braków formalnych i rzeczowych zawiera wiele myśli trafnych i ważkich, dostarcza licznych twórczych podnieć. Niektóre idee i pomysły Wrońskiego zachowały aktualność do naszych czasów — i kto wie, czy tracą ją kiedykolwiek. Rzecz prosta, że filozofia jego tworzona w warunkach innych niż obecne, w czasach jakże odmiennych, pod niejednym względem musi być nieaktualna. Rozważania swe wiązał Wroński ze zdarzeniami mu współczesnymi, od dawna przebrzmiałymi; ale głębszą treść, istotę jego rozmyślań stanowiły prawdy dobrze ugruntowane i trwałe, oparte na solidnej i rozległej wiedzy.

Dodatek

Prawo stworzenia. Budowę tego prawa i jego znaczenie w filozofii absolutnej przedstawił i wyjaśnił m. in. P. Chomicz, *La roi de création de Hoene Wroński comme base de la réforme du savoir humain* („Bull. Intern. de l'Acad. Pol. des Sc. et des L.”, Kraków 1927, s. 55-63); *Hoene Wrońskiego prawo stworzenia*, w: *Księga Pamiątkowa II Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Warszawie, 1927* („Przegląd Filozoficzny”, R. 31, 1928, z. 1-2, s. 47-51). Zrozumienie tych wywodów wymaga znajomości historii terminów *être* i *savoir* (*Sein*, *Wissen*) w filozofii pokantowskiej.

Absolut. Trudniejsza jest sprawa z „istotą Absolutu” (*essence de l'absolu*), ponieważ od Wrońskiego nie można się było dowiedzieć o jego odkryciu niczego jasnego i wyraźnego. Nie wiadomo, jakie informacje na ten temat otrzymał bankier nicejski, P. J. Arson, ale faktem jest, iż uznał, że za naukę u Wrońskiego zapłacił cenę zbyt wysoką (J. Ujejski, *O cenę Absolutu*, Warszawa 1925). W 1852 r. Wroński korespondował z L. Crozalsem, który zwrócił się do niego z kilkoma pytaniami, m. in. prosił o wyjaśnienie istoty wewnętrznej (*essence intime*) *X* (*Cinq lettres philosophiques*, w: *Sept manuscrits inédits*, Paris 1879, s. 235; przekład pol. w: „Wrońskaiana” 1939, s. 20). Literami X, Y, Z oznaczona jest w *Apodictique messianique* (s. 25-28) trójjednia najwyższych zasad stwórczych Wszechświata. Można się domyślać, że litery te oznaczają trzy osoby Trójcy św. (por. początek listu trzeciego). Wroński polecił Crozalsowi (list trzeci i czwarty) przeczytać urywek z tomu II *Réforme du savoir humain* (Paris 1847, s. 561-565), ale okazało się, że autor mówi tam tylko o powodach, które go powstrzymują od odsłonięcia ludziom tej tajemnicy. Dowiadujemy się z tego tekstu, że może się to stać dopiero w okresie VI, a nie w obecnym (V). Na s. 562 jest mowa o Z, X i Y (z zasady Z pochodzą dwie pozostałe X i Y): „ces principes premiers, qui constituent manifestement l'essence intime de l'indicible ou de l'Archi-Absolu, doivent encore, dans notre présente philosophie absolue, former une doctrine ésotérique”. Istota „niewysłowionego, czyli archi-absolutu” ma zatem pozostać tajemną, prawdopodobnie dlatego, że — zdaniem Wrońskiego — ludzkość mu współczesna, w okresie historycznym pełnym zamętu, nie dorosła do zrozumienia prawd najgłębszych. J. Braun informuje (*Aperçu de la Philosophie de Wroński*, Rome 1966, s. 15), że w *Philosophie achréma-*

tique, odnalezionej w 1930 r. przez D. Wielucha, znajduje się formuła: „Absolut = warunkowanie (*conditionnalité*)”, która ma stanowić definicję absolutu. Idea warunkowania jest podstawą filozofii achrematycznej. Absolut, jako warunek tego, co względne — to postulat rozumu. Filozofia jest wyrazem tendencji rozumu ku bezwarunkowości (*vers l'inconditionnel*) (*Propédeutique messianique*); por. H. Struve, *Historia logiki jako teorii poznania w Polsce*, Warszawa 1911, s. 253. Definicja w *Philosophie achrematique* ma zapewne związek z tekstem Kanta w *Krytyce czystego rozumu* (przekł. pol., t. 2, Warszawa 1957, s. 240 i n.), ale jeśli tekst ten był dla Wrońskiego punktem wyjścia, to jakże daleko odbiegł on od krytycyzmu mistrza, na jakie szczyty spekulacji uniosła go *la haute virtualité créatrice* rozumu! Oto w tablicy zatytułowanej *Prototype de la création de l'Univers (Réforme de la philosophie)*, t. 2, s. 523) .*t* występuje jako *élément fondamental ou neutre* w prawie tworzenia w „teorii lub autotezji”, w porządku (*ordre*) I zatytułowanym „Création propre de Dieu”. Idzie o to, co jest dane w istocie wewnętrznej archi-absolutu dla tworzenia Boskości (*pour établir la création de la Divinité*). I Bóg bowiem podlega prawu tworzenia; jeśli zatem Absolut = Bóg, to w tablicy genetycznej musi się zawierać coś bardziej jeszcze podstawowego...

Autotelia. Jedynymi znanymi mi drukowanymi opracowaniami dotyczącymi poglądów etycznych Wrońskiego są artykuły Cz. Jastrzębca-Kozłowskiego: *Zagadnienie moralności autotelicznej*, „Nauka i Sztuka” R. II, 1946, nr 5-6 (8-9), s. 352-368; *O formie dobra*, „Zet” 1934, nr 9 (57). W *Zagadnieniu* autor pisze: Nie ma jeszcze prawdziwego mnie? Więc — niech będę! Chcę, żebym był! i chcę, żebym był w sposób doskonały, wolny od wszelkiego zła: czyli, że chcę samej doskonałości, rzeczy *par excellence* prawowitej — tej samej, której chce rozum stwórczy. Za swój cel ustanawiam mnie samego, moją absolutną i doskonałą rzeczywistość: a na tym właśnie polega autotelia [...]. Postanowienie realizacji dobra dla dobra [...] daje nam siłę konkretną potrzebną do autokreacji” (s. 366, 367).

Болеслав Ю. Гавецки

ПРАКТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ ЮЗЕФА МАРИИ ГЕНЕ-ВРОНСКОГО

Юзеф Мария Гене-Вронский (1776—1853), математик и философ славянского происхождения, написал по-французски многочисленные произведения, которые должны были, по его убеждению, не только реформировать человеческое знание, но и указать человечеству путь к возрождению. Абсолютная философия, основана на полном объединении философии с религией, призвана была разрешить самые важные задачи, в том числе определить конечную цель человека и открыть предназначение народов. Практическая часть этой философии тесно связана с ее теоретической частью. Основополагающую роль в системе Вронского играет универсальная схема мышления о действительности (которой приписывается одновременно и онтологическое значение), называемая законом творения. Вторая часть закона творения, отвечающая на вопрос: что надлежит делать?, образует основу этики Вронского. Именно этим законом должен руководствоваться человек, жаждущий исполнения своего предназначения.

Необходимым условием достижения цели существования человека является его духовное возрождение, или иначе самотворение. Основу этики Вронского образуют слова евангелия: *oportet vos nasci denuo*. Процесс самотворения ведет к достижению абсолютного

сознания, делающего возможным постижение сущности развития человеческих общностей и истинного смысла истории.

Нравственные законы обязуют не только в отношениях между индивидуумами: согласование политики с нравственностью — это единственный путь к всеобщему миру. Понятие нравственности охватывает как этику, так и закон, в его юридическом значении. Упор следует делать не на содержании императива, а на его мотивировке. Сознательные существа, находящиеся на положительном направлении своего пути, не живут исключительно для тела, но совершенствуются в силу внутренней потребности. Философская основа истины и религиозная основа добра, до этого времени разделенные, объединятся в будущем в мессианизме, а строй хрематический, опирающийся на вещи и вещам служащий, уступит место целиком рациональному строю ахрематическому. Рациональное обоснование нравственности дает мессианизм.

Практическая философия Вронского затрагивает, помимо нравственных законов; законы мессианистские: первые были даны человеку, вторые же являются творениями самого человека на высшей ступени его развития (переход от нравственной гетерономии к нравственной автономии).

Политический строй, опирающийся на чисто рациональную основу, является строем моральным. Возрожденное человечество будет жить в измененных до основания условиях, как бы в новой действительности, сотворенной собственным трудом. Руководствуясь творческим разумом человек достигнет на вершинах своего развития абсолютной истины и абсолютного добра, что будет равносильно достижению бессмертия.

Bolesław J. Gawecki

THE PRACTICAL PHILOSOPHY OF JOSEPH MARIA HOENE WRONSKI

Joseph Maria Hoene Wronski (1776-1853), mathematician and philosopher of Slavonic descent, is author of numerous works written in French, which, as he supposed, could have incited a renewal of human knowledge, and could also point the way to better living of humanity.

Absolute philosophy based on an ultimate union of philosophy and religion had for its highest aim the decisive task of determining what is the ultimate end of man and what is the destiny of nations. The practical part of this philosophy is closely connected with the theoretical part. The basic element of the system is a universal formula of thinking about reality, called „law of creation”, which has also ontological significance. The second part of the law of creation, furnishing the reply to the question: „how to act?”, provides the foundation of the Wronski's ethics. Man must follow this law if he is to carry out his destiny. The necessary condition for man to attain his end is his spiritual renaissance or self-creation. This ethical system is founded on the words of the Gospel: *oportet vos nasci denuo*. The process of auto-creation leads to the acquisition of absolute consciousness enabling man to understand the sense of the development of human communities and the true meaning of history. The moral law does not apply to inter-individual relationships only. The harmonization of politics and morals is the only way to universal peace. The ethical norms are valid equally in the province of ethics and law, as juridically understood. More important than the content of the rule is its motivation. Beings aware of the positive goal

of their existence do not live to gratify only their bodily needs but to make themselves perfect in accordance with an intrinsic desire.

The principle of truth in philosophy and the principle of goodness in religion, heretofore separate, will be united in a messianism. The chrematic system, based on things and meant to serve things, will be replaced by the achromatic system, completely supported by reason. Messianism gives rational support to morality. The practical philosophy of Wroński concerns both moral laws and messianic laws. The former were given to man, while a latter he himself makes on a higher level of his development. Such is the transition from moral heteronomy to moral autonomy. The political order if supported by reason only is at the same time a moral order. The renewed humanity will live in an environment thoroughly different from the present. They will live as it were in a new world produced by human effort. Directed by creative reason man at the summit of his development will attain the absolute truth and the absolute goodness, finding thereby his immortality.